

Ruotsalaiset lukukirjat ja niiden suomennokset tiedon välittäjinä

Paula Rossi
Oulun yliopisto

Abstract

At the beginning of the last century two Swedish authors, Selma Lagerlöf and Sven Hedin were commissioned to write textbooks to be used in elementary schools. Selma Lagerlöf (1858–1940) was asked to write a textbook on geography and local area studies. She wrote *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (The Wonderful Adventures of Nils), a book about the travels of a boy and wild geese across Sweden. The first part of the book was published in 1906 and the second part in 1907. The Finnish translations of the books by Juhani Aho, *Peukaloisen retket villihanhiin kanssa* (part I and II), were published in 1906–1908. Later on new translations were made of the book. In this article I will discuss the Finnish translation of the book that was published in 1994 (the 11th edition).

Sven Hedin (1865–1952), a world-famous explorer, led several expeditions to Middle-Asia. He was commissioned to write a book on his expeditions to the East. The original textbook was called *Från pol till pol* (Part I, 1911) and the Finnish translation of it, which was made by V. Hämeen-Anttila, *Navalta Navalle* (Part I, 1911).

Both original works are textbooks, readers and travelogues. Their function is to provide information for the school children about their own and foreign countries. This study was conducted to find out whether the Finnish translations have maintained a similar role as conveyors of knowledge and how the translators have handled the informative material of the original texts.

1 Idea lukukirjoista

Ruotsalainen kirjailija ja kulttuurikriitikko Ellen Key (1849–1926), joka otti urallaan voimakkaasti kantaa naisasia- ja kasvatuskysymyksiin, oli 1890-luvun lopulla tuottanut ruotsalaisten koulujen käyttämästä *Folkskolans läsebok* -lukukirjasta. Kirja oli morali-soiva ja sentimentaalinen sekä sisälsi hänen mielestään liian yksinkertaista elämänviisautta. Hän vertasi lukukirjaa norjalaisiin ja suomalaisiin lukukirjoihin ja huomautti, että norjalaiset ja suomalaiset lapset saivat lukea suurten persoonallisuuksien, kuten Nordahl Rolfsenin ja Sakari Topeliuksen kirjoittamia lukukirjoja, kun taas ruotsalaisten lasten lukukirja oli nimetön komiteatyö. Ruotsin kansakouluopettajayhdistys (Sveriges allmänna folkskollärareförening) oli samaa mieltä Ellen Keyn kanssa ja asetti vuonna 1901 komitean, jonka tehtävänä oli tuottaa Ruotsin kouluille uusi lukukirja. (von Zweigbergk 1965: 288–290, 310.) Kirjoittajaksi valittiin kymmenkunta vuotta opettajana toiminut Selma Lagerlöf (1858–1940), joka oli jo tuohon aikaan kuuluisa kirjailija (Alving & Hasselberg 1963: 269; Stolpe 1985: 131).

Selma Lagerlöf ei ollut heti valmis hyväksymään tarjousta ja pohtikin sitä kirjeessään ystävättärelleen Sophie Elkanille. Hän ajatteli kirjan tuomaa taloudellista etua, mutta

erityisesti häntä – pappissukuun kuuluvana – viehätti ajatus saada saarnata koko kansalle. Toisaalta hän oli myös tietoinen siitä, että lapset tuskin edes katsoisivat kirjan kirjoittajan nimeä. (Toijer-Nilsson 1992: 184–185.) Samassa kirjeessä hän epäili myös omia kirjailijan kykyjään:

Men så är det en annan fråga, kan jag [Selma Lagerlöf] detta? Du [Sophie Elkan] ser, att jag sitter och skrifer till dig som till mitt samvete. Kan jag göra det utan att bli uttråkad. Jag menar, att jag är så mycket diktare, att jag ej vet, om jag kan åtaga mig ett sådant arbete. Det är nog mening att allt skall vara i lätt och lekande form, insockradt, men det får väl ock vara ganska faktiskt och riktigt. Det är egentligen detta du skall tänka på, om du tror, att jag kan. Kan jag det, så tror jag, att jag vill det, men kan jag det? Det är ju klart att du ej får tala *vid någon människa* om detta. När jag nu tror, att Gud styr, så sitter jag och undrar om det var för detta arbetes skull han sände mig till skolan. (Toijer-Nilsson 1992: 185.)

Lopulta Selma Lagerlöf hyväksyi tarjouksen ja antoi samalla idean koko lukukirjaohjelmalle. Hänen ehdotuksestaan ensimmäisellä luokalla luettaisiin Ruotsin maantieto, seuraavana vuonna käsiteltäisiin Ruotsin historia ja kolmantena ja neljäntenä vuonna keksinnöt, löytöretket ja vieraat maat. Näin Selma Lagerlöfin tehtäväksi tuli kirjoittaa Ruotsin maantiedosta, Verner von Heidenstamin (1859–1940) historiasta ja Sven Hedinin (1865–1952) vieraista maista. (von Zweigbergk 1965: 311.)

2 Tutkittavat lukukirjat ja niiden suomennokset

Lukukirjaohjelmasta olen valinnut tähän artikkeliin Selma Lagerlöfin ja Sven Hedinin kirjoittamat kirjat ja niistä tehtyjä suomennoksia (vrt. Rossi 2006). Tarkastelen, ovatko suomennokset säilyttäneet saman tiedon välittäjän roolin kuin alkuperäistekstit ja kuinka suomentajat ovat käsitelleet alkuperäistekstien tietoinesta.

2.1 Maantiedon lukukirja

Päätettyään kirjoittaa lukukirjan Ruotsin kouluihin Selma Lagerlöf kiteytti tehtävänsä seuraavasti:

Jag [Selma Lagerlöf] vet själv att långa tider framåt visste jag ingenting om Sverige annat än vad en kortfattad geografi och en intetsägande karta lärde mig. Men nu skulle det gälla att ge liv åt kartan och så att säga för de smås inbillning fylla den med skogar och sjöar, fält och ängar, byar och slott, lantgårdar och städer, alltifrån Ystad till Haparanda. (von Zweigbergk 1965: 310–311.)

Selma Lagerlöf halusi siis antaa Ruotsin kartalle elämän, mutta miten hän tämän toteuttaisi, ei ollut hänelle selvää. Idean kypsyttely kesti usean vuoden ajan, ja lopulta keväällä 1905 hän kirjoitti komiteaa edustaneelle yliopettaja Alfred Dalinille löytäneensä idean Rudyard Kiplingin viidakkokirjasta, jossa intialainen poika kasvoi susien keskuudessa ja oppi ymmärtämään heidän kieltään:

Mitt under mitt sökande efter medel att kunna göra beskrivningar över backar och mossar och kuster och berg smakliga för nioåringar kom jag att tänka på den engelske författaren Kiplings djurböcker. Jag vet inte om Ni har läst dem, men jag skulle nästan önska att Ni inte hade det för att inte kunna göra jämförelser, ty jag kan inte skriva så roliga djurhistorier som han. Emellertid var det hans exempel som lockade mig att göra ett försök att genom att sätta in djuren i landskapet göra detta levande. (Ahlström 1958: 37.)

Selma Lagerlöf hyödynsi myös kotikartano Mårbackassa kuulemansa tarinan kesystä hanhesta, joka lähti villihanhiin perään (Ahlström 1958: 162; Stolpe 1985: 133–134). Näin syntyi *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, joka on opettavainen kertomus laiskasta ja tottelemattomasta Nils-pojasta, jonka kotihaltija muuttaa peukaloiseksi. Pojan kotitalo on Västra Vemmenhögissä, aivan eteläisimmässä Skoonessa. Kun villihanhet saapuvat keväällä Itämeren yli Ruotsiin, innostuu pojan kotitalon kesy hanhikukko seuraamaan niitä. Nils yrittää estää hanhikukkoa, mutta epäonnistuu ja joutuu itse mukaan matkalle Pohjois-Ruotsiin.

Kirjan ensimmäinen osa julkaistiin joulukuksi 1906, jolloin myös kirjan ensimmäinen suomennos *Peukaloisen retket villihanhiin kanssa* ilmestyi Juhani Ahon (1861–1921) tekemänä. Kirjan toinen osa julkaistiin vuonna 1907 ja Juhani Ahon suomennos 1907–1908. Näitä suomennoksia analysoin tässä artikkelissa. Myöhemmin kirjasta on tehty uusia suomennoksia. Vuonna 1958 julkaistiin lyhennelmä *Peukaloisen retket villihanhiin seurassa*, joka oli tehty Juhani Ahon ensimmäisen suomennoksen pohjalta. Lyhennelmän 11. painos vuodelta 1994 on myös mukana tässä tutkimuksessa. Alkuperäisteos ja Juhani Ahon suomennos sisältävät yli 600 sivua, lyhennelmäkin noin 300 sivua.

2.2 Lukukirja vieraista maista

Sven Hedin oli kuuluisa ruotsalainen tutkimusmatkailija, joka teki lukuisia matkoja Aasiaan, mm. Kiinaan, Intiaan ja Tiibetiin. Jotta koululaiset saisivat kuvan vieraista maista, tilattiin Sven Hediniltä lukukirja, joka sai nimekseen *Från pol till pol* (von Zweigbergk 1965: 288). Kirjan alussa Hedin kertoo, kuinka kirja syntyi. Kirjoittaja oli tuolloin 45-vuotias, ja 25 vuotta aikaisemmin hän oli lähtenyt ensimmäiselle matkalleen itään. Tätä ”hopeahääpäivää” – olihan Persia, Intia, Tiibet, Japani, Kiina ja Siperia olleet 25 vuotta hänen morsiamensa ja puolisonsa – hän viettäisi uudella matkalla. Matka alkoi vuoden 1905 syksyllä ja päättyi vuonna 1909. Matkasta ja siihen liittyvistä historian merkkihenkilöistä, rakennuksista, luonnosta ja vaeltajan suurista seikkailuista kertova kirja ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1911, ja samana vuonna se sai jatko-osan, jossa puolestaan kerrotaan muiden, kuten David Livingstonen, matkaseikkailuista. Tässä artikkelissa keskityn kirjan ensimmäiseen osaan ja sen suomennokseen, jonka teki Väinö Hämeen-Anttila (1878–1942). Suomennos *Navalta navalle* tuli markkinoille samana vuonna kuin alkuperäisteos eli vuonna 1911. Suomentaja Hämeen-Anttila oli sanomalehtimies ja kirjailija. Hän oli usean vuoden ajan Hämeen Sanomain päätoimittaja ja toimi lehdentoimittajana myös Yhdysvalloissa. Elämänsä aikana hän suomensi yli sata teosta, pääasiassa englannin kielestä. Hänen perustamansa kustannusosakeyhtiö Kansa julkaisi *Navalta navalle* -suomennoksen. (Ks. *Kuka kukin oli* 1961: 193–194.)

3 Peukaloisen retket

Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige -kirjan keskeisenä tavoitteena on opettaa ruotsalaisille lapsille Ruotsin maantietoa ja siten myös Ruotsin maakunnat. Kirjassa Nils Holgersson matkustaa halki Ruotsin tutustuen eri maakuntien asutukseen, luontoon sekä paikallisiin tarinoihin ja tapoihin. Juhani Ahon tekemässä ensimmäisessä suomennoksessa (*Peukaloisen retket villihanhiin kanssa* 1906, 1907–1908) käsitellään alkupe-

räistekstin maakunnat, mutta myöhemmin ilmestyneessä lyhennelmässä (*Peukaloisen retket villihanhien seurassa* 1958/1994) keskitytään pääasiassa Skooneen ja Lappiin.

Lukuisat kirjan yksityiskohdat ja erityisesti nimet ovat kääntäjälle suuri haaste. Monilla kirjan sivuilla on lueteltu useita paikannimiä. Näin kirjan opetustehtävä tulee hyvin esille: lukija voi kuvitella vuosisadan alun opettajan seisovan Ruotsin kartan edessä kartta-keppi kädessään näyttämässä oppilaille kirjassa esiintyvät paikat. Yleisesti voi todeta, että Juhani Aho on pyrkinyt kääntämään alkuperäistekstin uskollisesti säilyttäen Selma Lagerlöfin yksityiskohtaiset kuvaukset ja nimet, kuten esimerkkien 1a ja 1b (ks. kursivoitut kohdat) vertailu osoittaa. Vuoden 1958 suomennos, lyhennelmä, poikkeaa selvästi Juhani Ahon ensimmäisestä suomennoksesta. Lyhennelmän jälkisanasessa aikuisille kerrotaan kirjasta karsitun ”sadun lentoa jarruttavaa tietoainesta” (Lagerlöf 1958/1994: 295). Lyhennelmästä onkin jätetty pois esimerkiksi 1c monta paikannimeä sisältävä alkuperäistekstin keskimmäinen virke.

1a) Denna dag fick Nils Holgersson se södra *Dalarna*. Vildgässens flykt gick över *Grängesbergs* väldiga gruvfält, över de stora anläggningarna vid *Ludvika*, över *Ulvshyttans* järnverk och *Grängshammars* gamla nedlagda bruk fram till *Stora Tunas* slätter och *Dalälven*. I början av färden, när pojken såg brukskorstena sticka upp bakom varje ås, tyckte han, att allt var sig likt som i *Västmanland*, men när han kom fram till den stora älven, fick han något nytt att se på. (Lagerlöf 1906–1907a/2005: 339.)

1b) Tänä päivänä sai Niilo Holgerinpoika nähdä *Taalainmaan*. Villihanhet lensivät yli *Grängesbergin* mahtavain kaivosten, yli suurten *Ludvikan* tehdaslaitosten, yli *Ulvshyttanin* rautatehtaan ja *Grängshammarin* vanhan seisovan tehtaan aina *Stora Tunan* tasangoille ja *Taalainjoelle*. Matkan alussa, kun poika näki tehtaitten piippujen pistävän esiin jokaisen harjun takaa, oli hänestä kaikki niinkuin *Västmanlannissa*, mutta kun hän tuli suuren virran luo, sai hän uutta katselemista. (Lagerlöf 1906–1907b: 102.)

1c) Tänä päivänä Niilo Holgerinpoika sai nähdä *Taalainmaan*. Matkan alussa, kun tehtaiden piiput pistivät esiin jokaisen harjun takaa, oli pojasta kaikki samanlaista kuin *Vestmanlannin* kaivosalueellakin, mutta tultuaan seudun läpi juoksevan suuren virran luo hän sai uutta katselemista. (Lagerlöf 1958/1994: 190.)

Kääntäjällä on usein käytettävissään erilaisia keinoja tekstissä esiintyvien nimien käsittelemiseksi, esimerkiksi laina, käänös ja väännös (Ingo 1990: 241–245). Juhani Aho on ratkaissut nimien siirtämisen alkuperäistekstistä suomennokseen eri tavoin. Jos nimillä ei ole ollut vastinetta suomen kielessä, hän on esimerkiksi kääntänyt nimen (*Lyckåker* > *Onnenpelto*), tai hän on hyödyntänyt nimen herättämää mielikuvaa (*Grynlösa* > *Puutekylä*). Joskus hän on poistanut nimestä suomenkieliselle lapselle vaikeita kirjaimia (*Dybecks herrgård* > *Dybekin herraskartano*). Usein Juhani Aho on käyttänyt myös sitaattilainaa eli alkuperäistekstin nimeä (*Svaneholm* > *Svaneholm*). (Ks. nimet Lagerlöf 1906–1907a/2005: 29; Lagerlöf 1906–1907b: 17–18; Rossi 2006.)

Juhani Aho suomensi teoksen *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* Selma Lagerlöfin hänelle toimittamasta käsikirjoituksesta (Pöntinen 2001: 121). Lagerlöf joutui kuitenkin tekemään muutoksia käsikirjoitukseen komitean vaatimuksesta (Ahlström 1958: 41–42). Tämän johdosta suomennoksen tapahtumat ovat esimerkiksi luvussa 3 (*Vildfågelsliv/Villilintujen elämää*) eri järjestyksessä kuin alkuperäistekstissä (Pöntinen 2001: 121). Myös osa muista alkuperäistekstin poikkeamista selittyy käsikirjoitukseen tehdyillä muutoksilla. Esimerkiksi seuraavassa Jämtlannin kuvauksessa alkuperäistekstissä (esimerkki 2a, nimet kursivoitu) mainitaan eri paikkoja kuin Juhani Ahon suomennoksessa (esimerkki 2b, nimet kursivoitu):

2a) De [unga människor på fotvandring] pekade ut för varandra de många kyrkorna, som lågo runt om sjön [Storsjön]. ”Där nere har vi *Sunne*,” sade de, ”och där ligger *Marby*, och där borta ligger *Hallen*. Den, som syns rakt i norr, är *Rödö* kyrka, och den som reser sig här under oss, är *Frösö* kyrka.” Sedan började de tala om fjällen. De närmaste voro *Oviksfjällen*. De kommo alla överens om. Men sedan började de undra vad som kunde vara *Klövsjöfjället*, och vilken topp som var *Anarisfjället*, och var de hade *Västerfjället* och *Almåsaberget* och *Åreskutan*. (Lagerlöf 1906–1907a/2005: 544.)

2b) He [nuoria ihmisiä jalkamatkalla] osittelivat ja nimittelivät toisilleen järven [Storsjön] ympärillä olevia monia kirkkoja. ”Tuolla on *Sunne*”, sanoivat he, ”ja tuolla näkyy *Marby*, ja tuolla *Hallen*. Tämä, joka näkyy suoraan pohjoisesta, on *Rödön* kirkko, ja se joka on rautatien vieressä on *Matmar*. Sitten he alkoivat puhua vuorista. Lähin oli *Oviksfjäll*. Siitä olivat kaikki samaa mieltä. Mutta sitten he alkoivat arvella, missä *Helagsfjäll* mahtoi olla ja mitkä mahtoivat olla *Herrongstötin* huiput ja missä *Sylin* ja *Sna-vähögin* huiput ja missä *Ooreskutan*. (Lagerlöf 1906–1907b: 309.)

Mahdollista siis on, että Selma Lagerlöf muutti paikkojen nimet käsikirjoituksen tarkastusvaiheessa. Esimerkiksi suomennoksessa mainittu *Helagsfjället* sijaitsee paljon kauempana tapahtumapaikasta kuin alkuperäistekstin *Anarisfjället*. Poikkeavuuden syynä voi olla, että Selma Lagerlöf on parannellut tekstiä muuttamalla kaukaisemman paikan nimen lähempänä olevaan.

Vastaavassa kohdassa lyhennelmässä (esimerkki 2c) ei mainita kirkkojen eikä vuorten nimiä, vaan on päädytty yleisnimiin, mikä onkin ollut tavallinen käännöstapa myös muualla lyhennelmässä:

2c) Tulijat olivat nuoria retkeilijöitä. Ja kun he siinä seisoivat katsellen seutua ja muistellen kylien ja vuorten nimiä, kertoi eräs heistä sadun ... (Lagerlöf 1958/1994: 254.)

Tyypillistä lyhennelmälle on, että siihen ei ole sisällytetty monisanaisia kuvauksia luonnosta, kuten vanhemmassa suomennoksessa on tehty, vaan on keskitytty seuraamaan Peukaloisen jännittävää seikkailua (Lagerlöf 1958/1994: 295–296). Esimerkissä 3 alkuperäistekstin useamman virkkeen kuvaus on lyhennetty yhteen virkkeeseen:

3a) Var och en, som har färdats i fjälltrakter, vet nog hur svårt det kan vara med dimmorna, som komma vältrande och skymma bort utsikten, så att man rakt inte får se något av alla de vackra högfjäll, som resa sig omkring en. Man kan råka ut för dimma mittpå sommaren, och om hösten kan man säga att det knappt är möjligt att undgå den. Vad Nils Holgersson beträffar, så hade han haft bra nog väder, så länge som han var kvar i Lappland, men vildgässen hunno knappt ropa ut, att nu foro de in i Jämtland, förrän dimmorna tätnade omkring honom, så att han inte kunde se något av landet. Han for fram över det en hel dag utan att veta om det var ett bergland eller ett slättland, som han hade kommit till. (Lagerlöf 1906–1907a/2005: 541.)

3b) Jokainen, joka on vaeltanut vuoristossa, tietää, kuinka paljon vastusta on usvista, jotka vyöryvät esiin ja peittävät näköalan, niin ett’ei saa nähdä niin mitään kauniista vuorista, jotka kohoavat ympärillä. Usma voi tulla keskellä kesää ja syksyllä sitä on mahdoton välttää. Niilo Holgerinpojalla oli ollut aika hyvä ilmaonni niin kauvan kun hän oli Lapissa; mutta villihanhet ehtivät tuskin huutaa, että nyt oltiin Jämtlanissa, ennenkun usmat sakenivat hänen ympärilleen, niin ett’ei hän voinut nähdä mitään siitä maasta. Hän kulki sen yli kokonaisen päivän, tietämättä oliko se, johon hän oli tullut, vuorimaata vaiko tasankoa. (Lagerlöf 1906–1907b: 306–307.)

3c) Sää oli ollut hyvä niin kauan kuin lennettiin Lapissa, mutta Jemtlanin vuoristossa oli usvaista, ja näköala peittyi kokonaan (Lagerlöf 1958/1994: 254).

Eläimillä on merkittävä rooli lukukirjassa. Selma Lagerlöf kirjoittaa kirjan eläinten tehtävistä ja ominaisuuksista Alfred Dalinille seuraavasti:

I de gamla djurhistorierna (fablerna) buro sig djuren mycket märkvärdigt åt, tröskade och sådde och voro helt som människor. Kilping låter dem tala och vara mycket klyftiga, men annars ha de kvar sina djurvanner. Så är det hos mig också. [---] Det är alltså min mening att göra historier om storkar och råttor för att få skildra ett gammalt slott och en andhistoria för att få tala om sjön Tåkern och så vidare, om rävar och älgar och björnar för att få tala om de lokaler där de vistas. För att få en sammanbindande tråd i handlingen låter jag en flock vildgäss, som far genom landet från trakt till trakt, vara medspelare i de olika händelserna. (Ahlström 1958: 129–130.)

Alkuperäistekstissä esiintyviä eläin- ja kansansatuja ei ole otettu mukaan lyhennelmään sellaisinaan, vaan niistä on karsittu eläimiä koskevia tarkempia kuvauksia. Seuraava esimerkki (4) sisältyy jännittävään tarinaan eläinten uudenvuoden yöstä. Molemmissa suomennoksissa on säilytetty niin metsäeläimet kuin kotieläimetkin. Lyhennelmästä on kuitenkin jätetty pois kettujen, kärppien ja näätien tarkempi kuvaus.

4a) Bakom vargarna smög lodjuren omkring, styvbenta och klumpiga, lika stora, vanskapade kattor. De tycktes sky att visa sig för de andra djuren och fräste, då någon kom dem nära. Ledet bakom lodjuren intogs av järvarna, som hade hundansikte och björnpäls. De trivdes inte på marken, utan trampade otåligt med sina breda fötter och långtade att få komma upp i träden. Och bakom dessa, över hela platsen ända bort till skogsbrynet, tumlade rävarna, vesslorna, mårdarna, som alla var små och synnerligen skönt skapade, men hade en än mera vild och blodtörstig uppsyn än de större djuren. [---] Först gick skällkon, sedan tjuren, så de andra korna och därefter ungkreatur och kalvar. Fåren följde dem i en tät skock, så kom getterna och sist ett par hästar och föl. (Lagerlöf 1906–1907a/2005: 468–469.)

4b) Susien takana hiiviskeli ilveksiä, kankeajalkaisia ja kömpelöitä, niinkuin rumia kissoja. Ne näyttivät välttelevän muita eläimiä ja sähähtivät vihaisesti, kun joku niistä heitä lähestyi. Ilvesten takana oli ahmoja, joilla oli kissan naama ja karhun turkki. Ne eivät viihtyneet maassa, vaan tepastelivat leveillä kypälillä ja odottivat, milloin pääsisivät puuhun. Ja heidän takanaan metsän rajaan asti vilisi kettuja, kärppiä ja näätäiä, jotka kaikki olivat pieniä ja erittäin kaunisrakenteisia, mutta näyttivät vieläkin verenhimoisilta ja hurjemmilta kuin suuremmat eläimet. [---] Ensin kulki kellokas, sitten härkä, sitten muut lehmät ja sitten hiehot ja vasikat. Lampaat seurasivat heitä taajassa katraassa, sitten tulivat vuohet ja viimein pari hevosta ja varsat. (Lagerlöf 1906–1907b: 234–235.)

4c) Susien takana hiiviskeli ilveksiä. Ne näyttivät välttelevän muita eläimiä ja sähähtivät vihaisesti, kun joku niitä lähestyi. Ilvesten takana oli ahmoja, joilla oli kissan naama ja karhun turkki. Ne eivät viihtyneet maassa, vaan tepastelivat levottomasti leveillä kypälillä ja odottivat, milloin pääsisivät puuhun. Ja niiden takana metsän rajaan asti vilisi kettuja, kärppiä ja näätäiä. [---] Ensin kulki kellokas, sitten härkä, sitten muut lehmät ja sitten hiehot ja vasikat. Lampaat seurasivat heitä taajaassa katraassa, sitten tulivat vuohet ja viimein pari hevosta ja varsat. (Lagerlöf 1958/1994: 232–234.)

4 Navalta navalle

Från pol till pol -kirjan päähenkilö on kirjailija Sven Hedin itse. Kirjan ensimmäisessä luvussa hän on määritellyt kirjan lukijoiksi ruotsalaiset pojat ja tytöt. Suomentaja Väinö Hämeen-Anttila on puolestaan kirjan alussa tehnyt suomalaisille lukijoille selväksi, että päähenkilö on ruotsalainen lisäämällä tekstiin vaeltajan kotimaan *Ruotsin* (ks. esimerkki 5), mutta poistanut *Ruotsi*-sanana kohderyhmän kohdalla (ks. esimerkki 6). Todennäköisesti hän on halunnut, että myös suomalaiset lapset kokevat kirjan omakseen:

5a) Sedan dess hade han i tolv långa år strövat omkring i det stora Asien, men han hade också tillbringat tretton år hemma, ty han älskade sin hembygd och sitt land och kunde icke förmå sig att alltid vara borta (Hedin 1914: 9).

MikaEL

Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu

Electronic proceedings of the Kätu symposium on translation and interpreting studies

1 (2007)

5b) Siitälähtein oli vaeltaja kierrellyt neljätoista pitkää vuotta avarassa Aasiassa, mutta välillä oli hän viettänyt yksitoista vuotta kotimaassakin, sillä hän rakasti isänmaatansa *Ruotsia*, eikä olisi koskaan saanut päätetyksi jäädä ainiaaksi vieraille maille (Hedin 1911: 3).

6a) Så slog det honom [vandringsmannen]: ”Nej, det vore bra själviskt, om jag ensam skulle fira min silverbröllopsfest därborta i öknarna. Det finns ju tusentals gossar och flickor i *Sverige*, som skulle vilja vara med. [---] ”De behöva blott följa mig med sina tankar, och det är ju ändå huvudsaken. Själva kunna de stanna i sina stugor därhemma i Sverige. (Hedin 1914: 11.)

6b) ”Niin”, virkkoi vaeltaja itsekseen, ”muistojuhlaa tahdon viettää, mutten kuitenkaan yksinäisenä ja itsekseni! Eikö ole tuhansia tyttöjä ja poikia, jotka ilomielin olisivat mukana? [---] Silti voivat he samalla jäädä koreasti kotiansa. (Hedin 1911: 5.)

Päähenkilön matkareitti kulkee Ruotsista Saksan kautta Etelä-Eurooppaan ja sieltä Turkkiin, Intiaan, Kiinaan ja Japaniin. Takaisin Ruotsiin hän tulee Venäjän kautta. Suomentaja ei ole erityisemmin korostanut matkan alkavan Tukholmasta ja päättyvän Tukholmaan, mitä Sven Hedin puolestaan on tähdentänyt kirjan alkusivuilla:

7a) Blott i tankarna skola de [barnen] följa mig från Stockholm, kors och tvärs genom Asien och så åter hem till Stockholm, och jag skall vara deras vägvisare (Hedin 1914: 11).

7b) Mutta ajatusten siivillä he minua seuratkoot muistomatalla *navalta navalle*, ensiksikin maapallon toiselta puoliskolta toiselle, Euroopasta koko Aasian halki ja takaisin kotia. Minä rupean heidän oppaaksensa. (Hedin 1911: 5.)

Tyypillistä kirjailijalle on, että hän vertaa matkareitin varrella olevia paikkoja Ruotsiin. Niinpä lasten on ollut helpompi ymmärtää esimerkiksi vieraiden paikkojen mitta- ja olosuhteita. Seuraavissa esimerkeissä suomentaja on säilyttänyt vertauksen (esimerkki 8), poistanut sen (esimerkki 9) tai muuttanut vertauksen sisältöä suomalaisille lukijoille läheisemmäksi ja tutummaksi (esimerkki 10):

8a) Men Stockholm är i stället oändligt mycket vackrare än Berlin (Hedin 1914: 26).

8b) ... mutta Ruotsin pääkaupunki on verrattomasti kauniimpi kuin Berliini ... (Hedin 1911: 13).

9a) Marmara-sjön är lika stor som Vänern och Vättern tillsammans, och dess längd är tjugu mil (Hedin 1914: 38).

9b) Edessäsi on 200 kilometriä pitkä Marmara-meri ... (Hedin 1911: 32).

10a) Vi svenskar äro stolta över Klarälven och Dalälven samt Ångermanälven och alla de andra älvarna i Norrland. Men vi måste erkänna, att de äro rena småsaker i jämförelse med Donau. (Hedin 1914: 32.)

10b) Lelujapa ovat Tonavan rinnalla Pohjolan joet, joista kyllä ylpeilemme (Hedin 1911: 28).

Alkuperäistekstissä esitetään usein, nykylukijan mielestä, vahvaa ja suurta ihailua Ruotsia ja ruotsalaisia kohtaan (vrt. Lönnroth & Delblanc 1989: 79). Näissäkin tapauksissa suomentaja on jättänyt osan tapauksista suomentamatta. Seuraavassa esimerkissä Sven Hedin toteaa, kuinka hyvä on, että Nobelin veljekset ovat ruotsalaisia:

11a) Alfred Nobel hade två bröder, Ludvig och Robert. Sällan har man väl hört, att tre bröder blivit så utmärkta och framstående män som dessa. Och det bästa är, att de voro svenskar. (Hedin 1914: 72.)

11b) Alfred Nobelilla oli kaksi veljeä, Ludvig ja Robert (Hedin 1911: 50).

MikaEL

Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu

Electronic proceedings of the Kätu symposium on translation and interpreting studies

1 (2007)

Suomen asema suomennoksen julkaisemisen aikaan on varmaan myös vaikuttanut suomentajan ratkaisuihin. Suomi oli tuolloin osa Venäjää, autonominen suuriruhtinaskunta. Seuraavan kohdan, jossa Sven Hedin muistelee kotimatkallaan Turussa Suomen Ruotsin vallan aikaa ja ruotsalaisia, suomentaja on jättänyt kokonaan kääntämättä:

12) Gamla, dyrbara och stolta minnen kämpa i min själ mot ögonblickets ljusa och glada stämning. Här [i Åbo] reser sig domkyrkan med sina gravar och monument över stora svenskar, som hedrat och i trohet tjänat sitt land. Här är slottet med kung Eriks fängelse och stora samlingar och tavlor från den svenska tiden. (Hedin 1914: 434.)

Sven Hedin ottaa hyvin voimakkaasti myös kantaa eri kansoihin ja heidän ominaisuuksiinsa, mikä tietysti on vierasta nykyajan oppikirjoille. Seuraavan hyvin vahvan subjektiivisen kantaaottavan kohdan suomentaja on säilyttänyt käännöksessään:

13a) En stund senare äro vi i Belgrad, Serbiens huvudstad, och några tullmän titta på våra saker. De göra sin plikt, men man älskar dem icke. Kanske det är orättvist, men man älskar icke heller serberna i allmänhet. För min del har jag intet förtroende för folk, som kastar ut sina kungar genom fönstren, om det faller dem in. (Hedin 1914: 34.)

13b) Belgradissa, Serbian pääkaupungissa, tullivirkamiehet tarkastavat matkatavaramme. He tekevät velvollisuutensa, mutta suosittuja eivät he ole. Serbialaiset eivät yleensä ole kovinkaan miellyttävää väkeä, eikä minulla omasta kohdastani ole mitään luottamusta kansaan, joka viskaa kuninkaansa ja kunin-gattarensa ulos ikkunasta, milloin pistää päähän. (Hedin 1911: 29–30.)

5 Lopuksi

Selma Lagerlöfin *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* ja Sven Hedinin *Från pol till pol* ovat noin satavuotiaita lukukirjoja. Kun Selma Lagerlöf sai kirjansa valmiiksi, kaikki eivät suinkaan olleet ihastuneita siihen. Lagerlöf kirjoittikin ystävättärilleen Sophie Elkanille seuraavasti:

När du [Sophie Elkan] kommer hit och vi få en ledig stund skall du få se allt ovet jag får i landsortstidningar af skollärare. Att de klandra boken kan jag visst inte undra på, men jag förvånar mig öfver det gränslösa raseri, som besjälär dem. Boken anklagas för allt mellan himmel och jord. Än är den för svårfattlig, än är den så enkel att den passar bara för sängkammARBARN. Än störtar den religionen och än är den prästers och militärers bästa stöd. Den lär barn att ljuga, att slåss, att ge öknamn. Den duger inte att leka efter. Den förolämpar Carl XI. En tar fram alla korta meningar, som funnos i gamla läseboken och alla långa, som finnas i min och säger. Se, hvilken af de två böckerna är lättast att läsa! Så där gå de på i oändlighet. (Toijer-Nilsson 1992: 295.)

Selma Lagerlöf ei uskonut, että kirja menestyisi ulkomailla, käännöksenä, koska siinä oli niin paljon ruotsalaisuutta sekä Ruotsin maantietoon ja historiaan liittyvää asiaa. Kun häntä oli pyydetty kirjoittamaan tämä kirja, hän kirjoitti Sophie Elkanille epäilevästi kirjan tulevasta menestyksestä Ruotsin rajojen ulkopuolella: ”Det är ju en bok, som ej kan gå utom Sverige, men det är väl mer värdt att komma in i hvarenda stuga härhemma än att bråka med utlandet ...” (Toijer-Nilsson 1992: 185; ks. myös Jokinen 2001: 121). Kuitenkin kirjasta tehtiin vuoteen 1912 mennessä käännöksiä useille eri kielille, kuten suomeksi, tanskaksi, saksaksi, englanniksi, venäjäksi, hollanniksi, puolaksi, viroksi, ranskaksi, bulgariaksi ja unkariksi (Ahlström 1958: 68).

Från pol till pol -kirjastakin tuli erittäin arvostettu. Useiden vuosikymmenten ajan nuorten maailmankuva Ruotsissa muotoutui tämän kirjan kautta. Kirjasta tehtiin uusi ruotsinkielinen versio Sven Hedinin kuoleman jälkeen vuonna 1955. Uudet löydöt ja maailmansodat olivat tehneet kirjasta vanhanaikaisen. (Hedin 1955: förord, ks. myös von Zweigbergk 1965: 323.) Sven Hedinin ystävä Gösta Montell, joka on työstänyt kirjan uuden version, kertoo periaatteistaan kirjan alkupuheessa:

De förut inströdda beskrivningarna av länder och städer, växt- och djurvärld har till större delen avlägsnats. Det är vår förhoppning att boken vunnit koncentration och att även vår tids ungdomar med glädje skall följa Sven Hedin på asiatiska vägar. (Hedin 1955: förord.)

Maailmansotien aikaan Sven Hedin oli voimakkaasti saksalaismielinen, minkä johdosta hän joutui kritiikin kohteeksi. Tämä vaikutti myöhemmin myös hänen kirjojensa suosioon. (von Zweigbergk 1965: 321.)

Tutkitut lukukirjat ovat olleet todellisia tiedon välittäjiä omana aikanaan. Kirjat olivat syntyessään koulukirjoja, lukukirjoja, matkakuvauksia ja seikkailuromaaneja. *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* välitti tietoa Ruotsin historiasta, maantiedosta, kansasta ja luonnosta. Se oli lisäksi satukirja. *Från pol till pol* kertoi lukijoilleen tuntemattomista maista, niiden luonnosta ja kulttuurista. Samoin ovat ensimmäiset suomennokset, Juhani Ahon käsikirjoituksesta tehty suomennos *Peukaloisen retket villihanhien kanssa* ja Väinö Hämeen-Anttilan tekemä suomennos *Navalta navalle*, välittäneet tietoa Ruotsista ja Aasian maista. Ne eivät kuitenkaan enää ole laajemmin käytössä Suomessa.

Erilaiset lyhennelmät Nils Holgerssonista, kuten vuonna 1994 painettu *Peukaloisen retket villihanhien seurassa*, sen sijaan ovat tuttuja myös nykyajan lapsille. Ne ovat tyypistettyinä yleisesityksiä Ruotsin maantiedosta; Nils Holgersson matkustaa edelleen Ruotsin eteläisimmästä Skoonesta Lappiin ja takaisin, mutta matkan varrella opittu vahva tietoa on jäänyt pois. Vuoden 1994 painoksessa sanotaankin:

Kertojan [Selma Lagerlöfin] rikkaan mielikuvituksen ansiosta teoksesta ei tullut kuivaa koulukirjaa vaan lumoava peukaloissatu, mutta tietenkin kirja alkuperäisen tarkoituksensa mukaisesti sai kuormakseen runsaasti Ruotsia koskevaa opetusainesta. Tämä painolasti vieroittaa muiden maiden lapset helposti pois koko teoksesta, ja mm. runsas vieraskielinen paikannimistö tekee sen satuikäisille raskaslukuiseksi. (Lagerlöf 1958/1994: 295.)

Jäljellä on satuelementti: jännittävä tarina pojän seikkaluista. Kertomus Nils Holgerssonista on myös moralisoiva kuten sadut yleensä: tuhmasta pojasta kasvaa matkan aikana kunnan poika. Se, mikä on jäänyt elämään sadan vuoden päähän, ei ole vahva tietoa, vaan satu ja seikkailu.

Lähteet

Aineistolähteet

Hedin, Sven 1911. *Navalta navalle*. Alkuperäisteos Från pol till pol. Suomentanut Väinö Hämeen-Anttila. Helsinki: Suomalainen kustannusosakeyhtiö Kansa.

Hedin, Sven 1914. *Från pol till pol*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Lagerlöf, Selma 1906–1907a/2005. *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Lagerlöf, Selma 1906–1907b. *Peukaloisen retket villihanhien kanssa*. Ensimmäinen ja toinen osa. Alkuperäisteos Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige. Suomentanut Juhani Aho. Porvoo: WSOY.

Lagerlöf, Selma 1958/1994. *Peukaloisen retket villihanhien seurassa*. Alkuperäisteos Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige. Suomentanut Juhani Aho. Lyhennetty laitos. 11. painos. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.

Kirjallisuus

Ahlström, Gunnar 1958. *Den underbara resan. En bok om Selma Lagerlöfs Nils Holgersson*. Stockholm: Bonniers.

Alving, Hjalmar & Gudmar Hasselberg 1963. *Svensk litteraturhistoria jämte en översikt av svenska språkets historia av Gösta Bergman*. Femte upplagan. Stockholm: Svenska Bokförlaget/Bonniers.

Hedin, Sven 1955. *Från pol till pol*. Redigerad av Gösta Montell. Stockholm: Saga. Svensk läraretidnings förlag.

Ingo, Rune 1990. *Lähtökielestä kohdekieleen. Johdatusta käänntieteeseen*. Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY.

Jokinen, Jaana 2001. Benämningar på huvudpersonen i Selma Lagerlöfs Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige. Teoksessa: Gunilla Harling-Kranck (toim.) *Namn i en föränderlig värld*. Rapport från den tolfte nordiska namnforskarkongressen, Tavastehus 13–17 juni 1998. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland, 121–132.

Kuka kukin oli 1961. Henkilötietoja 1900-luvulla kuolleista julkisuuden suomalaisista. Helsinki: Otava.

Lönnroth, Lars & Sven Delblanc (toim.) 1989. *Den Svenska Litteraturen. Den stor-svenska generationen 1890–1920*. Stockholm: Bonniers.

Pöntinen, Kari 2001. Imperiumista kansakunnaksi. Selma Lagerlöfin ihmeellinen matka halki Ruotsin. Sulevi Riukulehto (toim.) *Politiikkaa lastenkirjoissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 114–140.

Rossi, Paula 2006. *Nils Holgerssonin tarina 100 vuotta – maantiedon lukukirja kääntäjän käsissä*. Esitelmä: XV Kääntämisentutkimuksen päivät 12.12.2006, Oulu.

Stolpe, Sven 1985. *Selma Lagerlöf ur vår litteraturhistoria*. Andra upplagan. Stockholm: Bokförlaget Legenda AB.

Toijer-Nilsson, Ying 1992. *Du lär mig att bli fri. Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

von Zweigbergk, Eva 1965. *Barnboken i Sverige 1750–1950*. Stockholm: Rabén & Sjögren.